

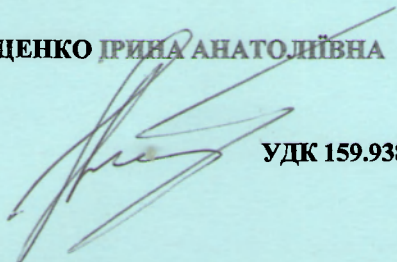
15.78 + 4510.71

79

**МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ОБОРОНИ УКРАЇНИ**

Спеціалізована вчена рада К 26.709.05

ІЩЕНКО ГРИНА АНАТОЛІВНА

УДК 159.938:796.33.072.4

**ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ
ПРИДАТНОСТІ ФУТБОЛЬНИХ АРБІТРІВ ДО
ДІЯЛЬНОСТІ В ОСОБЛИВИХ УМОВАХ**

19.00.09 – психологія діяльності в особливих умовах

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2012

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Національному університеті оборони України, Міністерство оборони України.

Науковий керівник: доктор психологічних наук, доцент **Корольчук Залентина Миколаївна**, Київський національний торговельно-економічний університет, професор кафедри психології

Офіційні опоненти:

доктор психологічних наук, професор **Стасюк Василь Васильович**, Національний університет оборони України, кафедра морально-психологічного забезпечення діяльності військ, професор кафедри;

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник **Колосов Андрій Борисович**, Державний науково-дослідний інститут фізичної культури спорту України, лабораторія оперативного та поточного контролю підготовки спортсменів збірних команд України, завідувач.

Захист відбудеться 23 травня 2012 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.709.05. у Національному університеті оборони України за адресою: 03049, м. Київ-49, Повітрофлотський проспект, 28.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного університету оборони України за адресою: 03049, м. Київ-49, Повітрофлотський проспект, 28.

Автореферат розіслано «19» травня 2012 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

В.І. Осьодло

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. За останні десятиріччя психологічна наука і практика набули широкого соціального визнання і зараз вже неможливо уявити функціонування багатьох сфер діяльності суспільства – освіти, виробництва, підприємництва, політики, спорту без їх психологічного забезпечення (С.І. Болтвінець, М.А. Дмитрієва, А.І. Нафтульєв, Є.О. Клімов, М.С. Корольчук, В.М. Крайнюк, А.О. Крилов, Г.В. Ложкін, М.В. Макаренко, С.Д. Максименко, О.Р. Малхазов, В.В. Стасюк).

Обґрунтування рекомендацій із психологічної оцінки і прогнозування професійної придатності передбачає обов'язкове розв'язання цілої низки проблем щодо необхідності створення системи психологічного забезпечення професійної придатності, її завдань, змісту методичного апарату, критеріїв оцінки придатності (П.К. Анохін, Г.Л. Апанасенко, Ю.М. Бобров, В.О. Бодров, С.І. Болтвінець, В.В. Клименко, М.С. Корольчук, Г.В. Ложкін, Б.Ф. Ломов, М.В. Макаренко, О.Р. Малхазов, К.К. Платонов, І.А. Сапов, В.В. Стасюк).

Футбол нині одна із найбільш масових ігор у світі. За даними Міжнародної федерації футбольних асоціацій, яка об'єднує понад 208 країн, цим видом спорту займається сьогодні більше мільярда людей і тому професійний рівень футбольних арбітрів має суттєве соціальне значення.

Сучасному футболу притаманні виконавча і швидкісна майстерність гравців, стрімкі зміни ігрових ситуацій зі спрямованістю команд на атаку, фізичне і тактичне протистояння, що вимагає від арбітрів суттєвого підвищення функціональних можливостей, фізичної, професійної підготовки та стресостійкості. Водночас, арбітраж у футболі набуває особливого значення у зв'язку з тим, що в його основі лежить суб'єктивна, особистісна оцінка ситуації і прийняття негайного кінцевого рішення, що зумовлює володіння ними стійкими професійними навичками судійства та відповідними професійно важливими якостями (В.М. Дружинін, В.С. Левін, А.В. Лексаков, А.В. Починкін).

Аналіз науково-теоретичних джерел за визначеною проблематикою та результатів професійної діяльності футбольних арбітрів показав, що психологічне забезпечення у спортивній сфері потребує подальшого вдосконалення. Наукових розробок у галузі психологічного забезпечення спортивної професійної діяльності і, зокрема, футбольних арбітрів недостатньо. Існує необхідність уточнення, удосконалення організації системи психологічного забезпечення професійної діяльності футбольних арбітрів. Аналіз літератури, що стосується психологічного забезпечення професійної придатності в системі "людина – людина" із зазначених проблем та завдання практики зумовили вибір теми дисертаційного дослідження, визначення об'єкта і предмета, формулювання гіпотези, постановку мети і завдань наукового пошуку.

Виходячи з актуальності теми, автор ставить перед собою наукове завдання, яке полягає в обґрунтуванні психодіагностичного інструментарію, у розробці комплексу методів і засобів психологічного забезпечення професійної придатності футбольних арбітрів до діяльності в особливих умовах.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри психології та педагогіки Національного університету оборони України ("Психологічне супроводження професійної діяльності військовослужбовців за контрактом у ЗС України", шифр "Контрактник" № 0106U005853).

Тема дисертаційного дослідження затверджена вченою радою Національного університету оборони України (протокол № 8 від 27 квітня 2011 року) та узгоджена з бюро Ради координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 10 від 20.12.2011 року).

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає у з'ясуванні умов психологічного забезпечення професійної придатності футбольних арбітрів та розробленні й апробації адекватної для цього програми.

Відповідно до мети дослідження визначено такі завдання:

1. Розкрити сучасні підходи до теоретичного аналізу змісту та психологічної сутності професійної придатності в системі психологічного забезпечення підготовки фахівців.

2. Здійснити професіографічний аналіз та розкрити специфічні умови професійної діяльності футбольних арбітрів.

3. Обґрунтувати методичний апарат та здійснити експериментальне дослідження рівня сформованості основних компонентів придатності футбольних арбітрів до професійної діяльності. Визначити професійно важливі якості футбольних арбітрів.

4. Здійснити апробацію програми психологічного забезпечення професійної придатності футбольних арбітрів до діяльності в особливих умовах та з'ясувати її ефективність.

5. Розробити методичні рекомендації щодо психологічного забезпечення професійної придатності футбольних арбітрів високої кваліфікації.

Об'єкт дослідження – процес формування професійної придатності футбольних арбітрів

Предмет дослідження – зміст, структурні компоненти та особливості психологічного забезпечення професійної придатності футбольних арбітрів до діяльності в особливих умовах.

Методи дослідження. У процесі роботи використовувались як загальнонаукові, так і спеціальні методи дослідження:

- *теоретичного характеру:* аналіз наукової літератури, узагальнення отриманої інформації, системний аналіз та інтерпретація даних;

- *емпіричного характеру:* а) *діагностичні:* методи експертної оцінки та анкетування щодо вивчення особливостей професійної діяльності футбольних арбітрів, їхніх ПВЯ; б) *психодіагностичні:* для вивчення компонентів професійної придатності футбольних арбітрів "Опитувальник рівня суб'єктивного контролю" (РСК) (адаптація Є.Ф. Бажина, О.А. Голинкіної, А.М. Еткінда), який призначений для визначення локусу суб'єктивного контролю особистості; методика "Дослідження вольової саморегуляції" (А.В. Зверков, Е.В. Ейдман) – для діагностики вольової саморегуляції;

“Опитувальник структури темпераменту” В.М. Русалова, спрямований на визначення властивостей темпераменту; методика “Знаходження кількісного вираження самооцінки” С.А. Будассі, спрямована на дослідження самооцінки; “Індивідуально-типологічний опитувальник Л. Собчик” для дослідження індивідуально-типологічних характеристик особистості; “Мотиваційний тест Хекхаузена”, “Опитувальник професійних інтересів” та “Кольоровий тест ставлень” (Є.Ф.Бажин, Т.В. Корнева, О.І. Еткінд) були використані для дослідження мотиваційної сфери, виразності інтересу та ставлення до професійної діяльності; “Швидкісні тести Айзенка” та “Складні аналогії” – для дослідження системності і логічності мислення; “Методика діагностики ціннісних орієнтацій Рокича” спрямована на отримання ієрархії життєвих цілей (термінальні цінності) та ієрархії засобів їх досягнення (інструментальні цінності); Опитувальник “Образ професійної ситуації” спрямований на оцінку уявлень футбольними арбітрами професійної ситуації і конкретних характеристик її образу.

– *методи математичної статистики*: t-критерій Стьюдента, коефіцієнт кореляції Пірсона, факторний аналіз. Статистична обробка отриманих даних проводилася за допомогою комп'ютерної програми SPSS 17.0.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що:

уперше:

представлено систему психологічного забезпечення професійної придатності футбольних арбітрів; здійснено професіографічний аналіз професійної діяльності футбольних арбітрів; визначено специфічні умови професійної діяльності, які характеризують їх як особливі; обґрунтовано, розроблено й апробовано методичний апарат дослідження основних компонентів придатності футбольних арбітрів до професійної діяльності.

уточнено та конкретизовано сутність і зміст психологічного забезпечення професійної придатності футбольних арбітрів, яке включає створення програми психологічного забезпечення (психологічну діагностику фахівців, систему психологічної підготовки до діяльності арбітрів на всіх етапах роботи, прийоми емоційно-вольової регуляції); психологічні особливості професійної діяльності футбольних арбітрів.

набули подальшого розвитку сучасні погляди на зміст психологічного забезпечення професійної придатності до діяльності в особливих умовах.

Практичне значення одержаних результатів полягає у впровадженні та апробації програми психологічного забезпечення професійної придатності футбольних арбітрів, що дає змогу ефективно впливати на її формування.

Запропонований комплекс психодіагностичних методів виявився інформативним щодо психологічного контролю рівня розвитку професійно-важливих якостей та професійної придатності фахівців до діяльності в особливих умовах, а система психологічного забезпечення рекомендується до використання в різних сферах навчальної та професійної діяльності в системі “людина – людина”.

Розроблені організаційно-методичні рекомендації щодо психологічного забезпечення професійної придатності і діяльності футбольних арбітрів можна

використовувати на різних етапах підготовки фахівців до роботи в особливих умовах.

Отримані наукові результати використовуються під час навчання практичних психологів та студентів факультету фізичної підготовки у вищих навчальних закладах України при викладанні таких дисциплін: “Психологія спорту”, “Психологічне забезпечення діяльності”, “Психологія праці в екстремальних умовах”; під час підготовки та безпосередньої діяльності футбольних арбітрів у Вищій та Першій лізі України та міжнародних турнірах і семінарах підвищення кваліфікації.

Положення, висновки й рекомендації дисертації апробовано і впроваджено з навчальний процес Київського національного торговельно-економічного університету (акт впровадження від 15.12.2011 р.), Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомилинського (акт впровадження від 21.12.2011 р.), Черкаського національного університету імені Б. Хмельницького (акт впровадження від 4.04.2012 р.), Національного університету оборони України (акт впровадження від 11.04.2012 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні положення роботи було апробовано на наукових та науково-практичних зібраннях, а саме: на науково-практичній конференції “Стратегія психологічної, соціально-психологічної реабілітації та альтернативні моделі розвитку суспільства” в рамках щорічних міжнародних наукових зустрічей: “Якість життя в Україні – 2000: реабілітаційні та рекреаційні аспекти” (Миколаїв, 13–14 жовтня 2005); на 2-й Всеукраїнській науково-практичній конференції “Актуальні проблеми психології діяльності в особливих умовах” (Київ, 15–16 лютого 2007); на Всеукраїнській науково-практичній конференції “Другі сіверянські читання” (Чернігів, 23–24 грудня 2010 року); на міжнародній науково-практичній конференції “Інноваційний розвиток вищої освіти” (Київ, 10–11 березня 2010 року); на науково-практичному семінарі “Розвиток психологічної компетентності посадових осіб щодо розв’язання завдань військово-соціальної роботи” (Київ, 27 травня 2010 року); на III Всеармійській науково-практичній конференції “Актуальні проблеми становлення особистості професіонала в ризиконебезпечних професіях” (Київ, 26 травня 2011 року).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження викладені у 7 наукових публікаціях, 6 із яких опубліковано у виданнях, що визначені як фахові у галузі психології.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, 2 додатків, списку використаних джерел (232 найменування). Загальний обсяг дисертації 232 сторінки комп’ютерного тексту, з них основного тексту 170 сторінок. Робота містить 25 таблиць та 7 рисунків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність, визначено об’єкт, предмет, методологічні засади дослідження, сформульовано мету та головні завдання роботи, визначено наукову новизну, теоретичну та практичну значущість

дослідження, вказано форми апробації його результатів, описано структуру дисертаційного дослідження.

У першому розділі роботи *“Теоретичний аналіз психологічного забезпечення професійної придатності фахівців у системі “людина-людина”* викладено результати літературних джерел, проаналізовано і узагальнено провідні напрями та підходи теоретичних і прикладних проблем психологічного забезпечення фахівців у системі “людина-людина”.

Професійна діяльність висуває певні умови, вимоги з погляду необхідного рівня придатності до неї, що накладає ряд обмежень на вибір тієї або іншої професії (В.О. Бодров, Є.О. Клімов, М.С. Корольчук, В.М. Крайнюк, Г.В. Ложкін, М.В. Макаренко, О.Р. Малхазов, С.М. Миронець, В.І. Осьодло, Л.А. Перелигіна, О.В. Тімченко, В.В. Стасюк, В.Є. Христенко).

Треба зазначити, що проблема професійної придатності за своєю сутністю є проблемою взаємної адаптації людини до діяльності (її засобів, змісту, умов, організації), тобто забезпечення придатності самої діяльності для людини (“антропоцентричний” підхід), а також оцінки і формування придатності людини для конкретної діяльності або групи діяльностей (“професіоцентричний” підхід). Перший підхід передбачає ергономічні рішення оптимізації діяльності, а другий – психологічне, фізіологічне, медичне й інше забезпечення процесу формування професіонала (В.О. Бодров, М.С. Корольчук, М.В. Макаренко, В.І. Медведєв, І.А. Сапов, О.Р. Малхазов).

Властивість професійної придатності варто розглядати в двох аспектах: по-перше, як сукупність вихідних індивідуальних якостей людини, що визначають успішність формування придатності до конкретної діяльності (або класу діяльностей), і, по-друге, як систему наявних, сформованих і взаємозалежних якостей суб’єкта діяльності (професійних, психологічних та ін.), що забезпечують ефективне виконання конкретних професійних завдань.

На думку Є.О. Клімова, властивість придатності може розглядатися у фахівця лише як ситуативна – притаманна не йому, а системі “суб’єкт – об’єкт”, тобто придатність суб’єкта формується у самій діяльності, тому до включення в активну діяльність відповідного виду і не може бути очікуваною придатності в цілому і “готовому” вигляді”. Звідси впливає підтвердження раніше обґрунтованого положення, що професійна придатність є системною властивістю, але все-таки ця властивість, насамперед, не системи “суб’єкт – об’єкт”, “об’єкта”, коли в ньому (тобто в діяльності, її засобах, змісті) враховуються і відбиваються особливості “людського фактору” системи, або властивість “суб’єкта”, коли його формування здійснюється відповідно до вимог “об’єкта”.

Таким чином, категорія професійної придатності, як властивість суб’єкта, використовується для характеристики його інтегративних проявів, що відбивають відповідність суб’єкта досить широкому, як правило, основному комплексу вимог конкретної трудової діяльності до людини, які характеризуються сукупністю її завдань (штатних, позаштатних, аварійних і повсякденних). Саме в такому розумінні, як правило, і використовується поняття професійної придатності людини – придатності до конкретно

визначеної професії (В.О. Бодров, Є.О. Клімов, М.С. Корольчук, Г.В. Ложкін, М.В. Макаренко, О.Р. Малхазов, В.В. Стасюк).

Водночас, при аналізі професійної придатності конкретної людини до певної діяльності професійно важливі для неї якості, на думку Є.О. Клімова, у кожному випадку утворюють щось ціле – систему. Він визначив п'ять основних складових цих систем: громадянські якості; ставлення до праці, професії; спеціальні здібності; професійну підготовленість. Автор розробив класифікацію професійної придатності на основі врахування характеру психологічних і медичних передумов до успішної діяльності: придатність, непридатність, відповідність, покликання.

Система психологічного забезпечення діяльності спрямована на формування професійної придатності, підтримку оптимальної працездатності фахівців. Вона має свої завдання, принципи, етапи, методи управління і включає: заходи та засоби, які можуть застосовуватися переважно під час діяльності – психологічну діагностику, психологічну допомогу, психологічне супроводження професійної діяльності та заходи й засоби, які можуть застосовуватися ще до початку діяльності – професійний відбір, психологічну підготовку, психологічну боротьбу (впливи), інженерно-психологічні аспекти комплектування робочого місця та умов придатності до життєдіяльності (С.І. Болтівець, М.А. Дмитрієва, О.М. Кокун, М.С. Корольчук, А.О. Крилов, Г.В. Ложкін, О.Р. Малхазов, С.М. Миронець, В.І. Осьодло, В.В. Стасюк).

Водночас, особливості психологічного забезпечення професійної придатності в системі психологічного забезпечення діяльності “людина-людина” визначаються безпосереднім впливом умов та особливостей професійної діяльності (психологічних, природних, специфічних) та відповідністю вимогам діяльності соціально-психологічних характеристик (індивідуально-психологічні властивості, інтереси, мотиви, соціальне оточення), які в комплексі визначатимуть рівень професійної придатності та успіх діяльності. Ефективність комплексу психологічного забезпечення професійної придатності більш докладно вивчено в системі “людина – техніка” і, практично, не виявлено таких робіт у системі “людина –людина”.

У другому розділі *“Методичний апарат дослідження проблеми психологічного забезпечення професійної придатності фахівців в особливих умовах”* висвітлюється загальна процедура, засоби експериментального дослідження та обґрунтовуються методи психологічної діагностики професійної придатності фахівців.

Для вивчення професійної діяльності футбольних арбітрів використовувались методичні прийоми, які рекомендують В.П. Загрядський, В.О. Бодров, С.І. Болтівець, М.С. Корольчук, В.М. Крайнюк, Б.Ф. Ломов, Г.В. Ложкін, О.Р. Малхазов, С.М. Миронець, В.І. Осьодло, Л.А. Перелигіна, З.К. Сулимо-Самуйло, В.В. Стасюк, О.В. Тімченко).

Результати професіографічного аналізу професійної діяльності футбольних арбітрів дали змогу визначити особливості умов та сформувати адекватну програму психодіагностики у дисертаційному дослідженні.

Аналіз особливостей та умов професійної діяльності футбольних арбітрів показує, що вона характеризується впливом на психіку фахівців низки негативних факторів, а саме: природних – вітер, дощ, сніг, туман, висока чи низька температура повітря, вологість, швидкість вітру; специфічних – швидкоплинність обстановки, наявність нестандартних шумових і світлових ефектів, високий рівень фізичного та психічного навантаження, десинхроз; соціально-психологічних – висока соціальна відповідальність за прийняте рішення, безпосередня робота одночасно з великою кількістю спортсменів в умовах ігрового протистояння та фізичної боротьби і активного протиборства, психологічні та фізичні конфліктні ситуації, що потребують негайного втручання, незворотність прийнятого рішення. Тому можна констатувати, що умови такої діяльності характеризуються як особливі. Це спричиняє значний негативний вплив на психіку фахівців, знижує ефективність професійної діяльності та потребує психологічного втручання (Г.Л. Апанасенко, Ю.М. Бобров, С.І. Болтівець, В.В. Клименко, М.С. Корольчук, Г.В. Ложкін, М.В. Макаренко, Р. Малхазов, С.М. Миронець, В.І. Осьодло, В.В. Стасюк.).

Методичні підходи до психологічної оцінки професійної придатності зводяться, в цілому, до визначення професійних вимог, підбору і розробки психологічних методів визначення професійної придатності, розробок критеріїв визначення професійної придатності та експериментальної перевірки ефективності розроблених методів і організаційно-методичних рекомендацій (П.К. Анохін, Г.Л. Апанасенко, Ю.М. Бобров, В.О. Бодров, В.В. Клименко, М.С. Корольчук, Б.Ф. Ломов, Г.В. Ложкін, М.В. Макаренко, О.Р. Малхазов, К.К. Платонов, І.А. Сапов, В.В. Стасюк).

З метою дослідження професійної придатності футбольних арбітрів організаційно робота виконувалась у три етапи. На першому етапі проведено теоретичний аналіз сучасних тенденцій щодо дослідження професійної придатності особистості до професійної діяльності. Складено методику дослідження і проведено психодіагностичне обстеження з метою виявлення основних чинників, що зумовлюють професійну придатність досліджуваних за такими блоками методик. Методики визначення мотиваційно-вольового компоненту готовності: «Мотиваційний тест Хекхаузена», Опитувальник «Професійні інтереси», «Тест кольорових ставлень», Опитувальник «Вольова саморегуляція». Методики визначення суб'єктивних критеріїв готовності: «Опитувальник самооцінки», «Індивідуально-типологічний опитувальник Л. Собчик», «Методика діагностики ціннісних орієнтацій Рокіча», Опитувальник «Образ професійної ситуації», «Опитувальник структури темпераменту», методика визначення «Локус-контролю». Методики визначення операціонально-розумового компоненту: «Швидкісні тести Айзенка», «Складні аналогії».

На другому етапі у відповідності з виявленими особливостями складено комплексну корекційну тренінгову програму, за якою проведено цикл тренінгових занять з метою психологічної корекції окремих структурних компонентів придатності – мотиваційної сфери, стресостійкості та командних

властивостей, які складають основне психологічне утворення особистості і визначають професійно-важливі якості особистості.

На третьому етапі проведено порівняльний аналіз показників експериментальної та контрольної груп. Визначено ефективність впливу корекційної програми на формування професійної придатності досліджуваних. На цьому ж етапі розроблено методичні рекомендації щодо підготовки фахівців до діяльності в особливих умовах професійної діяльності.

У третьому розділі *“Емпіричне дослідження професійної придатності футбольних арбітрів до діяльності в особливих умовах”* представлено аналіз та інтерпретацію отриманих результатів щодо психологічних детермінант успішності професійної діяльності футбольних арбітрів, аналіз і оцінку емпіричних даних професійно-важливих якостей футбольних арбітрів та ефективність впливу психологічного забезпечення на професійну придатність футбольних арбітрів.

За аналізом результатів експертного опитування професіоналізм арбітрів базується на трьох взаємопов'язаних складових: теоретичній підготовці арбітра, що включає знання правил і методології суддівства; фізичній підготовці арбітра та психологічній підготовці.

Так, при експертній оцінці успішності суддівської діяльності проявилася повна єдність в окремих експертів. Усі показники якості суддівської діяльності кореляційно взаємозалежні із загальним показником успішності суддівства, однак статистично достовірними виявилися зв'язки з показниками безпомилковості дій, справедливості рішень, стресостійкості при збурюваннях, емоційних реакціях гравців, об'єктивності суддівських рішень.

Серед показників якості суддівської діяльності, як найбільша кількість зв'язків, так і найбільший середній коефіцієнт кореляції, має показник безпомилковості дій. Цей показник є своєрідним центром кореляційної плеяди професійних характеристик діяльності футбольних арбітрів.

Отримані результати дають змогу стверджувати, що з усіх показників якісних характеристик футбольних арбітрів далеко не усі входять до складової успішності професійної діяльності. Більшість з них виступають лише як засоби досягнення високої якості суддівства. Основа успішності професійної діяльності арбітра виявилась такою якістю арбітра як безпомилковість. Дійсно, при оцінці результату у даному випадку не важливо за рахунок яких якісних характеристик діяльності арбітр досягає цієї безпомилковості: чи за рахунок уважного спостереження за грою, чи за рахунок непохитності при “тиску”, чи за рахунок інших професійно важливих якостей. Важливо, що він не припустився помилок. Кореляційний аналіз підтвердив це. Саме безпомилковість дій стала своєрідним кореляційним ядром успішності професійної діяльності арбітрів.

Для головних суддів професійно важливими виявилися наступні психологічні якості: високий рівень стресостійкості ($r=0,94$); висока концентрація уваги, розподіл і переключення ($r=0,90$); висока швидкість мисленневих процесів ($r=0,89$); низька сугестивність ($r=0,83$); низький рівень ситуативної тривожності ($r=0,80$); висока пластичність (реакція на зміну

ситуації ($r=-0,76$); висока впевненість ($r=0,75$); високий рівень мотивації на досягнення успіху ($r=0,72$); висока значимість ціннісної орієнтації “влада і вплив” ($r=0,71$).

Професійно важливими для помічників головних футбольних арбітрів виявилися наступні психологічні якості: високий рівень стресостійкості ($r=0,91$); висока концентрація, розподіл і переключення уваги ($r=0,89$); висока швидкість мисленнєвих процесів (0,84); низька сугестивність ($k=0,83$); низький рівень особистісної і ситуативної тривожності ($r=0,80$); висока пластичність ($k=0,80$); висока впевненість, рішучість (як вольова якість) ($r=0,78$); висока значимість ціннісних орієнтацій “влада і вплив” і “самостійність”, а також низьке значення такої цінності, як “контакти з людьми, спілкування” ($r=0,72$); висока мотивація на успіх діяльності (а не на уникнення невдачі ($r=0,74$)).

В обох групах, як для головних так і для помічників футбольних арбітрів визначальними для успішності професійної діяльності загальними характеристиками, окрім психологічних властивостей, експерти визнали рівень теоретичної професійної підготовки, фізичної підготовки та стаж роботи арбітра у Вищій лізі не менше 3-х років. При цьому, коефіцієнт кореляції успішності професійної діяльності з теоретичною підготовкою виявлено на рівні 0,88; з фізичною підготовкою – 0,80; зі стажем роботи арбітра у Вищій лізі – 0,89, що свідчить про визначальний вплив зазначених складових на успішність професійної діяльності футбольних арбітрів як для головного так і для помічника арбітра.

Таким чином, з'ясовано, що в структурі професійної придатності футбольних арбітрів для діяльності в особливих умовах визначальними виявились мотиваційна сфера – вираженість інтересу до своєї професії, наявність сили і стійкості мотиваційного компоненту; стан індивідуально-психологічних функцій. Зокрема, встановлено професійно-важливі якості, які детермінують успішність професійної діяльності футбольних арбітрів, а саме:

А. 1. Стресостійкість особистості, комунікативна взаємодія, адекватність самооцінки, емоційна стійкість та навички емоційно-вольової саморегуляції. 2. Гнучкість, швидкість, системність, логічність мислення та здатність швидко приймати адекватні рішення. 3. Низький рівень сугестивності. 4. Концентрація, обсяг, розподіл і переключення уваги. 5. Середні показники особистісної і низький рівень ситуативної тривожності. 6. Середній і високий рівень впевненості в собі. 7. Самостійність, самоконтроль, здатність відповідати за свої рішення. 8. Висока мотивація і прагнення до досягнення успіху. 9. Комунікативна компетентність, широта способів командної взаємодопомоги. 10. Точність сенсомоторних дій.

Б. Рівень професійної підготовки – знання теорії, навички та уміння арбітражної практики, рівень безпомилковості рішень, адекватність професійної самооцінки, рівень прийняття відповідальності за результати професійної діяльності, адекватність відображення сутності професійної діяльності, експертна оцінка судійства та оцінка у системі професійної підготовки.

В. Рівень функціональної готовності – оцінки за конкретними результатами фізичної підготовки та за результатами функціональних проб.

Аналіз результатів дослідження дав змогу визначити, що індивідуально-типологічні характеристики досліджуваних властивостей футбольних арбітрів полягають у чітко виражених характеристиках і ознаках, які мають протилежне спрямування. Зокрема конформність і залежність поєднані з підвищеною тривожністю, надмірною орієнтацією у поведінці на загально прийняті норми. Залежність, як стиль взаємодії з мікросоціумом, виявилася тісно пов'язаною з такими типологічними властивостями як інтроверсія і сензитивність. Поряд з цим, для досліджуваних притаманні спонтанно – стенічні властивості особистості, які врівноважуються тривожно – сензитивним типом реагування, що вказує на те, що досліджувані прагнуть до самостійності, лідерства, які поєднуються із явно вираженою агресивністю, вони переживають труднощі у професійній діяльності і становленні, що знаходить своє відображення у загострених особистісних тенденціях, які певною мірою компенсуються полярними властивостями, є свідченням емоційної напруги та внутрішнього конфлікту.

Виразність інтересу до професійної діяльності і наявність бажання її здійснювати виявлялася у футбольних арбітрів за допомогою опитувальника “Професійних інтересів”. За результатами опитування виявлено загальну зацікавленість у професійній діяльності, її привабливість, від чого, в свою чергу, залежить задоволеність життям у цілому. Так, за результатами опитування всього 4,7 % оцінили силу свого бажання на середньому рівні – 5 балів, а 95,3 % оцінили досить високо рівень свого бажання бути футбольним арбітром – на рівні 9 балів за 9-бальною шкалою.

Виразність інтересу і прагнення до виконання професійної діяльності, бажання її здійснювати залежить від рівня прийняття відповідальності за результати професійної діяльності, належної самоорганізації, сформованості позитивної установки на виконання діяльності і ціннісних орієнтацій, які можуть виступати в якості мотивів діяльності. Для визначення домінуючих внутрішніх мотивів і рівня прийняття відповідальності за результати професійної діяльності нами використано методики “Рівень суб’єктивного контролю” і “Ціннісні орієнтації Рокича”.

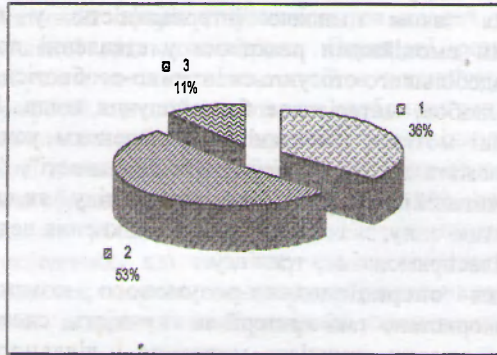
Проведений аналіз ієрархії термінальних цінностей свідчить про те, що для респондентів характерним є цінності, які здебільшого стосуються інтимно-особистісної сфери, тобто мова йде про здоров’я, любов, матеріальне благополуччя та інше. Натомість цінності професійної самореалізації, пізнання, розвитку займають в існуючій ієрархії другорядні позиції.

Аналіз інструментальних цінностей показує, що найбільш важливими цінностями виявилися “освіченість”, “відповідальність”, “незалежність”, “тверда воля”, “життєрадісність”, “дисциплінованість”, “раціоналізм”.

До найменш значимих було віднесено такі цінності як “високі запити”, “непримиримість”, “широта поглядів”. Отримані дані свідчать про те, що у даній групі набули більшого вираження такі термінальні цінності, які передбачають досягнення успіху при наявності відповідних особистісних рис, якостей, а не “везінні” чи “сприятливому збігу обставин”. Таким чином, досліджувані очікують досягнення успіхів у майбутньому і пов’язують його з

достатньо розвиненими вольовими якостями, наполегливістю і відповідальністю.

Для виявлення самооцінки у досліджуваних нами використано опитувальник “Знаходження кількісного вираження самооцінки” С.А. Будасі (рис. 1). Для більшості арбітрів властива адекватна самооцінка, хоча й значна частина має завищену самооцінку.

1 – завищена самооцінка; 2 – адекватна самооцінка; 3 – занижена самооцінка.

Рис.1 Результати дослідження самооцінки за методикою С.А. Будасі

Таке підвищення самооцінки помітно виражається у недостатньо критичному ставленні до себе, невмінні прогнозувати адекватне ставлення оточуючих до результатів своєї діяльності, задоволенні собою, у більш розвиненому відчутті власної гідності. Завищена самооцінка, швидше за все, свідчить про деяку переоцінку своїх можливостей, характеризує конфліктну поведінку, а при виникненні суперечностей поведінка може характеризуватися навіть невротичністю. Важливим показником мотиваційно-вольової готовності до діяльності в несприятливих ситуаціях є чітка вираженість інтересу до діяльності та контактів з людьми. Про високий рівень сформованості даного критерію свідчать готовність досліджуваних до контактів з людьми, про які можуть свідчити такі типологічні характеристики опитувальника В.М. Русалова, як соціальна ергічність і соціальна пластичність. За шкалою “Соціальна ергічність” близько 72% арбітрів мають середні і високі показники (8,6 бали), що свідчить про прагнення бути першими, краще, ніж інші виконувати свою роботу і свої обов’язки. Зрештою, це можна розцінити як прагнення бути лідерами серед своїх колег. Решта досліджуваних 28% мають низькі показники, які свідчать про те, що останніх задовольняє їх місце в певній системі, і вони не прагнуть бути кращими серед фахівців своєї галузі.

Щодо розподілу футбольних арбітрів за групами і рівнями розвитку самоорганізації, то за підсумками тестування з’ясувалося, що високим рівнем саморегуляції володіють 21,4%, середнім – 52% і низьким – 26,6%. Отже, можна зробити висновок, що досліджувані за таким критерієм сформованості

придатності як “самоконтроль” показали посередні результати, що свідчить про недостатній рівень саморегуляції власною поведінкою і діяльністю у несприятливих умовах і вимагає її корегування.

Таким чином, аналіз діагностичних даних щодо мотиваційно-вольової складової придатності до професійної діяльності свідчить про те, що спостерігаються слабо виражені критерії оцінки потреби в досягненні успіху, що зумовлюється відсутністю чіткого цілепокладання і бачення перспективи та підтверджується також низькою інтернальністю у професійній сфері, амбівалентними емоційними реакціями у ставленні до професії, вибором цінностей, які здебільшого стосуються інтимно-особистісної сфери, де мова йде про здоров'я, любов, матеріальне благополуччя тощо. Водночас, достатньо сильно виражені мотиви, пов'язані із досягненням успіху, хоча останні, в основному, належать до “інструментальної діяльності”, “очікування успіху” і “похвали”. Мотиваційна сфера в досягненні успіху як спонукальний фактор, має ще недостатню силу, значно перевищує уникнення невдач, а тому є потреба у проведенні цілеспрямованого тренінгу.

Для оцінки операціонально-розумового компоненту професійної придатності використано такі критерії як гнучкість, системність і логічність мислення. Про високу гнучкість мислення і діяльності можуть свідчити результати тестування за шкалою “предметна пластичність” опитувальника структури темпераменту В. Русалова. За цією шкалою високі показники одержали 41% досліджуваних, що свідчить про переважну гнучкість мислення, легкість переключення з одного виду діяльності на інший. Значна частина арбітрів показала середні показники, що склало у відсотковому відношенні 37%. Отримані дані вказують, що футбольні арбітри схильні ефективно реагувати у швидко мінливих ситуаціях. Разом з тим, все ж таки 22% обстежених виявили інертність мислення, надали перевагу стереотипним формам діяльності.

За підсумками аналізу результатів розумових здібностей (швидкісні тести Айзенка) 24,4% досліджуваних показали результати вище середніх, на рівні середніх показників проявили себе 61% і 14,6% показали низькі результати, що дозволяє зробити висновок про переважно системне і логічне мислення досліджуваних, а коефіцієнт розумового розвитку досліджуваних свідчить, в цілому, про задовільність отриманого коефіцієнта інтелекту і швидкості мисленневих процесів.

Аналіз даних логічності мисленневих процесів за методикою “Складні аналогії” свідчить про те, що за підсумками тестування – 6 балів і більше отримало тільки 23%, що вказує на невисокий показник гнучкості мисленневих процесів за даною методикою. Враховуючи той факт, що гнучкість дає змогу адекватно реагувати на швидко зміну подій і успішно розв'язувати поставлені завдання у несприятливій ситуації, отримані показники підтверджують право на використання цього критерію, як показника сформованості операціонально-розумового компонента придатності до професійної діяльності в особливих ситуаціях.

Для оцінки рівня сформованості емоційної стійкості нами використано результати за шкалами “предметної” і “соціальної емоційності”. Показники

за шкалою “предметна емоційність” і “соціальна емоційність” відрізняються від інших шкал тим, що у більшості досліджуваних спостерігаються високі результати, і особливо з боку “соціальної емоційності”.

Таким чином, значній частині досліджуваних притаманна чутливість до несподіванок в діяльності, інтенсивне переживання почуття тривоги, яке може проявлятися у суб’єктивному відчутті втоми при взаємодії з предметним середовищем. Високі показники “соціальної емоційності” є свідченням чутливості в комунікативній сфері – чутливість до невдач у спілкуванні, оцінці результатів власної діяльності тощо. Отримані результати стали предметом підвищеної уваги, оскільки така емоційна чутливість, в основному, протипоказана для професій, що здійснюються в особливих умовах. У зв’язку з цим, виникає нагальна потреба у формуванні в досліджуваних більшій стійкості до оцінки своєї діяльності з боку безпосереднього оточення.

Отже, суб’єктивно-образний компонент придатності до професійної діяльності у несприятливих умовах сформований задовільно як у предметній, так і в соціальній складових, що свідчить про необхідність додаткового розвитку в окремих аспектах, зокрема - подальшого удосконалення і розвитку соціально-психологічної складової психологічної придатності футбольних арбітрів.

Таким чином, узагальнюючи результати дослідження футбольних арбітрів щодо визначення рівня сформованості в останніх основних компонентів придатності до професійної діяльності у несприятливих ситуаціях можна їх характеризувати у такий спосіб.

Мотиваційно-вольовий компонент, у цілому, сформований задовільно і характеризується домінуванням мотивації досягнення успіху. Водночас, якісний аналіз мотивації досягнення успіху показує, що у футбольних арбітрів на передній план виступають мотиви, які належать здебільшого до “інструментальної діяльності”, “очікування успіху” і “похвали”. Натомість, відзначаються слабо виражені критерії оцінки потреби у досягненні успіху, які зумовлюються чітким цілепокладанням і баченням перспективи. Із цього можна зробити висновок, що спрямованість на досягнення успіху, як спонукальний фактор, має ще недостатню силу, а тому є потреба в її конкретизації та зменшенні потреби в уникненні невдач. Щодо особистого ставлення до професії, встановлено, що емоційні реакції обстежуваних є амбівалентними, символізують достатню складну, мало прогнозовану сферу професійної діяльності, внаслідок чого вони не вбачають чіткої перспективи, що певною мірою пригнічує життєву активність, що не спонукає до реалізації соціогенних мотивів особистості. Зниження своїх можливостей в організації професійної діяльності підтверджується методиками локусу-контролю та ціннісних орієнтацій.

Операціонально-розумовий компонент добре розвинений як у соціально-психологічній, так і в предметній складових, однак, має потребу у розвитку його окремих аспектів – зокрема, у підвищенні контролю над емоційною сферою, у додатковому формуванні, в частині підвищення рівня навичок взаємодії з

людьми (комунікативної компетентності), підвищення “соціальної злагоди” у футбольних арбітрів.

За підсумками аналізу суб’єктивно-образного компоненту нами виокремлено чотири основних фактори, які визначають особливості сприймання несприятливої ситуації. Узагальнюючи отримані фактори, ми виокремлюємо дві головних категорії сприйняття несприятливої ситуації у професійній діяльності – категорія особистісних і соціально-психологічних факторів (образ “Я” – оцінка соціально-психологічного клімату колективу) і категорія зміни предметної ситуації в часі. Виходячи з оцінки даних категорій, суб’єктивно-образний компонент має потребу у розвитку всіх його складових, насамперед, у розвитку більшої незалежності, рішучості та впевненості у своїх діях, формуванні адекватної самооцінки.

Результати кореляційного аналізу свідчать про суттєві позитивні зв’язки між показниками різних компонентів психологічної придатності, що свідчить про їх взаємозалежність і створює сприятливі умови для подальшої корекційної роботи щодо розвитку комунікативних здібностей обстежуваних, рефлексивних навичок, уміння адекватно сприймати себе і навколишніх, оволодіння навичками психічної саморегуляції, що, в цілому, забезпечить підвищення професійної майстерності та успішності діяльності футбольних арбітрів.

Психокорекційна програма включала психотехнічні вправи, які спрямовано на підвищення впевненості в собі, корекцію самооцінки, розвиток толерантності під час гри, збільшення незалежності, зниження сугестивності, оптимізацію негативних психічних станів. Психологічна корекція щодо подолання труднощів, які виникають у діяльності футбольних арбітрів, ґрунтувалася на інтегративному підході, комплексному застосуванні гуманістично орієнтованих методик і включала корекцію емоційно-вольової і мотиваційної сфер особистості.

Треба відмітити, що в результаті корекції найбільших змін зазнала мотиваційно-ціннісна і комунікативна сфери, дещо менші зміни характерні для показників, які відбулися в операціонально-розумовій сфері.

У результаті психокорекційної роботи було виявлено суттєві зміни у домінуванні провідних мотивів “досягнення успіху” та “уникнення невдачі”.

Незважаючи на переважаючу тенденцію мотиву досягнення успіху у контрольній та експериментальній групах, бажання досягти успіху стає більш вираженим у досліджуваних експериментальної групи. Мотивація у представників експериментальної групи після корекції стає більш усвідомленою, опис тематичних малюнків стає більш змістовим і не зводиться тільки до тематичного комплексу “робота”, “досягнення” і “професія”. Досліджувані впевненіше ставлять перед собою позитивно сформульовану мету, висловлюють бажання і сподівання щодо її досягнення.

Після застосування психокорекційної програми суттєвих змін зазнала самооцінка досліджуваних. Для більшості працівників експериментальної групи властива адекватна самооцінка, хоча й значна частина має самооцінку занижену (при $P \leq 0,05$). Проте, в цілому, можна зауважити, що таке підвищення самооцінки помітно виражається у достатньо критичному

ставленні до себе, умінні прогнозувати адекватне ставлення оточуючих до результатів своєї діяльності, задоволенні собою, у більш розвиненому відчутті власної гідності. Поведінка, у цілому, менш конфліктна, а при виникненні суперечностей, поведінка характеризується конструктивністю.

Істотні зміни наступили у проявах локусу-контролю. Результати порівняння вираженості інтернатальності в контрольній та експериментальній групах наведені на рисунку 2.

Рис. 2. Показники методики «Рівень суб'єктивного контролю» після психокорекції

Отже, проаналізувавши зміни в системі мотиваційно-ціннісних утворень, можна зробити висновок, що за результатами психокорекційного впливу вдалося покращити психодіагностичні характеристики досліджуваних експериментальної групи, які, для останніх, є свідченням більш успішного пристосування і відповідно кращої психологічної підготовленості до умов професійної діяльності. Конкретизація потреби у досягненні успіху, зниження тривоги, підвищення самооцінки, впевненості, зниження відчуття внутрішньої напруженості та зростання адаптаційних можливостей особистості є підтвердженням успішності використання психокорекційних процедур.

Отже, встановлено позитивний вплив комплексу методів і засобів соціально-психологічного забезпечення на рівень професійної придатності особистості в експериментальній групі у порівнянні з контрольною для роботи в несприятливих умовах за рахунок мотиваційної сфери особистості. Домінування в експериментальній групі провідних мотивів "досягнення успіху", істотне

підвищення самооцінки, самопочуття, впевненості у своїх діях, суттєве зменшення залежності від керівників і оточуючих, зниження рівня тривожності, поліпшення показників функціональних можливостей та професійної підготовки свідчить про успішність використання психодіагностики, психокорекційних впливів та, в цілому, про ефективність застосування психологічного забезпечення професійної придатності футбольних арбітрів.

Впровадження та апробація комплексу методів і засобів соціально-психологічного забезпечення на формування, збереження, підтримку та відновлення професійної придатності дало змогу знизити відрахування при підготовці фахівців для роботи в несприятливих умовах, поліпшити якість професійної підготовки і функціональні можливості особистості, скоротити час адаптації і відновлення.

ВИСНОВКИ

На підставі теоретичного аналізу та експериментальної перевірки основних положень роботи про зміст феномену “професійна придатність” та системи її психологічного забезпечення зроблено такі висновки:

1. З'ясовано, що основними підходами до визначення сутності та змісту психологічного забезпечення діяльності в особливих умовах виявляється профпридатність особистості, що виражається через результати діяльності і в сукупності визначає рівень професійної придатності особистості через такі базові характеристики як: професійна мотивація, професійна підготовленість, рівень функціональної готовності відповідності професійно-важливих якостей до конкретної діяльності.

Окрім відомих принципів, методів, засобів психологічного забезпечення професійної придатності, у роботі проведено аналіз умов та особливостей професійної діяльності футбольних арбітрів, розроблено професіограму, визначено професійно-важливі якості, запропоновано психодіагностику 4-х рівнів профпридатності фахівців та окреслено зміст і обсяг психологічної допомоги на усіх етапах підготовки футбольних арбітрів та навчання прийомам емоційно-вольової регуляції.

З'ясовано, що ступінь розробленості проблеми психологічного забезпечення професійної придатності стосується більшою мірою професійної діяльності в системі “людина-техніка”. Водночас, психологічне забезпечення футбольних арбітрів, практично, не вивчалось, що знижує ефективність діяльності арбітрів, не забезпечує належний рівень професійного становлення, професійної адаптації, збереження, підтримки, відновлення функціональних можливостей і негативно позначається на рівні їх професійної придатності.

2. Встановлено, що обґрунтований і апробований психодіагностичний інструментарій виявився інформативним і дав змогу визначити професійно-важливі якості, які детермінують професійну придатність футбольних арбітрів в мотиваційній сфері – наявність високого рівня сили і стійкості професійної мотивації, інтересу до виконання професійної діяльності; в індивідуально психологічній сфері - високий рівень стресостійкості; концентрації, обсягу, розподілу і переключення уваги; гнучкості, динамічності, системності і логічності

мислення; низького рівня сутєвності, адекватної самооцінки; в емоційно-вольовій сфері – низький рівень тривожності, високий рівень вольової саморегуляції, комунікативної компетентності, а також здібностей до навчання, повноти та адекватності відображення сутності професійної діяльності та високий рівень розвитку практичних навичок і умінь.

3. Здійснено професіографічний аналіз, визначено, що основними особливостями діяльності футбольних арбітрів, які негативно впливають на професійну діяльність і зумовлюють її як діяльність в особливих умовах, виявились блоки таких чинників: соціально-психологічних, специфічних, природних, соціальних та функціональних.

4. З'ясовано, що в структурі професійної придатності футбольних арбітрів до діяльності в особливих умовах визначальними виявились: мотиваційна сфера, стан індивідуально-психологічних функцій, які детермінують успішність професійної діяльності футбольних арбітрів; рівень професійної підготовки; рівень функціональної готовності.

5. З'ясовано, що майже четверта частина обстежуваних до впливу програми психологічного забезпечення характеризується низьким рівнем сформованості основних компонентів придатності футбольних арбітрів до професійної діяльності. Мотиваційно-вольовий компонент сформований задовільно. Операційно-розумовий – потребує поліпшення навичок комунікативної компетентності, суб'єктивно-образний компонент має потребу у розвитку всіх його складових. Це дає підстави стверджувати, що футбольні арбітри переживають труднощі у професійній діяльності і становленні, в цілому, описані особливості є показаннями для застосування у цій групі комплексу заходів психологічного забезпечення професійної придатності.

6. Внаслідок результату апробації результатів розроблено програму психологічного забезпечення. Розроблені та впроваджені методичні рекомендації, доведено, що впровадження та апробація позитивно впливає на формування, збереження, підтримку та відновлення професійної придатності, що дало змогу поліпшити комунікативну, емоційно-вольову та мотиваційну сфери футбольних арбітрів для підготовки до роботи в особливих умовах, підвищити якість професійної підготовки і функціональні можливості особистості та скоротити час адаптації і відновлення.

Комплексна програма психологічного забезпечення професійної придатності може бути застосована в різних сферах трудової, навчальної і спортивної діяльності, що здійснюється в несприятливих, ускладнених або особливих чи екстремальних умовах.

Перспективи подальшого розвитку роботи полягають у розширенні змісту, інтенсивності та насиченості методів психологічного забезпечення професійної діяльності. Матеріали дослідження можуть бути підґрунтям для юридичного визнання професії футбольного арбітра як діяльності в особливих умовах та занесення професії в державний класифікатор професій України.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Іщенко І.А. Психологічні засади придатності фахівця до професійної діяльності / І.А. Іщенко // Вісник Національної академії оборони України: Збірник наукових праць. – 2010. – Вип. 3 (16). – С. 122–125.

2. Іщенко І.А. Вплив комплексного соціально-психологічного забезпечення на професійну придатність в суб'єктивно-образному компоненті професійної діяльності / І.А. Іщенко // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. – 2010. – Т.1. – Вип. 82. – С. 191–194.

3. Іщенко І.А. Особливості індивідуально-типологічних проявів футбольних арбітрів / І.А. Іщенко // Вісник Національної академії оборони України. Збірник наукових праць. – 2010. – Вип. 6 (19). – С. 87–91.

4. Іщенко І.А. Психологічні детермінанти успішності професійної діяльності футбольних арбітрів / І.А. Іщенко // Актуальні проблеми психології: Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія: зб. наук. праць / за ред. С.Д. Максименка. – 2010. – Т.Х. – Вип. 17. – С. 172–180.

5. Іщенко І.А. Принципи визначення професійної придатності фахівця / І.А. Іщенко // Вісник Національної академії оборони України. Збірник наукових праць. – 2010. – Вип. 4 (17). – С. 139–143.

6. Іщенко І.А. Особливості проявів мотиваційно-вольового компоненту в несприятливих умовах / І.А. Іщенко // Вісник Національного університету оборони України. Збірник наукових праць. – 2011. – Вип. 1 (20). – С. 152–156.

7. Іщенко І.А. Психологічні основи формування професійно важливих якостей / І.А. Іщенко // Матеріали науково-практичного семінару “Розвиток психологічної компетентності посадових осіб щодо розв’язання завдань військово-соціальної роботи” (Київ, 27 травня 2010 р.) / Мін-во оборони України / Національний університет оборони України. – К.: НУОУ, 2010. – С. 35-36.

АНОТАЦІЇ

Іщенко І.А. Психологічне забезпечення професійної придатності футбольних арбітрів до діяльності в особливих умовах. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.09 – “Психологія діяльності в особливих умовах”. – Національний університет оборони України. – Київ, 2012.

У дисертації представлено теоретико-методологічні та практичні результати дослідження, спрямованого на розв’язання актуальної проблеми – психологічного забезпечення професійної придатності футбольних арбітрів.

На підставі аналізу умов і особливостей професійної діяльності футбольних арбітрів та розробленої професіограми встановлено блоки чинників, які негативно впливають на професійну діяльність: соціально-психологічні, специфічні, природні, соціальні та функціональні. Обґрунтовано і апробовано інформативний психодіагностичний інструментарій, завдяки якому емпірично визначено професійно важливі якості, що детермінують профпридатність футбольних арбітрів у мотиваційній, емоційно-вольовій та комунікативній сферах.

Доведено, що апробація і впровадження розробленого комплексу методів і засобів психологічного забезпечення позитивно впливає на суб'єктивно-образний, операційно-розумовий та мотиваційно-вольовий компоненти профпридатності футбольних арбітрів.

У роботі представлено методичні рекомендації щодо психологічного забезпечення професійної придатності футбольних арбітрів.

Ключові слова: психологічне забезпечення, професійна придатність, футбольні арбітри, індивідуально-психологічні особливості, емоційно-вольова, комунікативна сфери, професіограма, психодіагностика.

Ищенко И.А. Психологическое обеспечение профессиональной пригодности футбольных арбитров к деятельности в особых условиях. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.09 – “Психология деятельности в особых условиях”. – Национальный университет обороны Украины. – Киев, 2012.

В диссертации представлены теоретико-методологические и практические результаты исследования, направленного на решение актуальной проблемы – психологического обеспечения профессиональной пригодности футбольных арбитров.

На основании анализа условий и особенностей профессиональной деятельности футбольных арбитров и разработанной профессиограммы установлены блоки факторов, которые негативно влияют на профессиональную деятельность: социально-психологические, специфические, естественные, социальные и функциональные. Обоснован и апробирован информативный психодиагностический инструментарий, благодаря которому эмпирически определены профессионально важные качества, которые детерминируют профпригодность футбольных арбитров в мотивационной, эмоционально-волевой и коммуникативной сферах.

Определены уровни сформированности основных компонентов пригодности футбольных арбитров к профессиональной деятельности. Мотивационно-волевой компонент сформирован удовлетворительно и характеризуется недостаточной направленностью на достижение успеха, отсутствием четкой перспективы.

Выяснено, что почти четвертая часть обследуемых до влияния программы психологического обеспечения характеризуются конформностью, зависимостью, повышенным уровнем тревожности, агрессивности, сенситивности, внушаемости, импульсивно астеничными свойствами, низким уровнем стрессоустойчивости, коммуникативной компетентности, эмоционально-волевой регуляции и сниженным мотивационным компонентом. Это дает основания утверждать, что футбольные арбитры переживают трудности в профессиональной деятельности и становлении. В целом, описанные особенности являются показаниями для применения в этой группе комплекса мероприятий психологического обеспечения профессиональной пригодности.

Доказано, что апробация и внедрение разработанного комплекса методов и средств психологического обеспечения положительно влияет на субъективно-

образний, операціонально-умствений і мотиваційно-волевої компоненти профпригодності футбольних арбитрів.

В роботі представлені методическі рекомендації по психологіческому забезпеченню професіональної пригодності футбольних арбитрів.

Ключеві слова: психологіческе забезпечення, професіональна пригодність, футбольні арбитри, індивідуально-психологіческі особенності, емоційно-волева, комунікативна сфери, професіограма, психодіагностика.

Ishchenko I.A. Psychological support of professional suitability of soccer arbiters for activity in special terms. – Manuscript.

The dissertation for obtaining the Scientific Degree of the Candidate of Psychological Sciences in Speciality 19.00.09 – Psychology of activity in special conditions. – The National University of Defense of Ukraine. – Kyiv, 2012.

Theoretical, methodological and practical results of the research directed on the solution of the actual problem - professional suitability of soccer arbiters for activity in special terms are presented in the dissertation.

On the basis of the analysis of the terms and peculiarities of professional activity of soccer arbiters and developed profессиограме, blocks of factors have been set up which negatively influence on professional activity, among them there are socio-psychological, specific, natural, social and functional. Informative psycho-diagnostic set of instruments was based and tested, owing to this, professionally important features are empirically defined which determine suitability of soccer arbiters in motivational, emotional, volitional and communicative spheres.

It was proved that approbation and introduction of the developed system of means and tools of psychological support positively influence subjective-figurative, operational, mental and motivation-volitional components of suitability of soccer arbiters.

Methodical recommendations concerning to psychological support of professional suitability of soccer arbiters are presented in the thesis.

Key words: psychological support, professional suitability, soccer arbiters, individual-psychological peculiarities, emotional-volitional, communicative spheres, profессиограме, psycho-diagnostics.

ИЩЕНКО ИРИНА АНАТОЛІВНА

**ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПРИДАТНОСТІ
ФУТБОЛЬНИХ АРБИТРІВ ДО ДІЯЛЬНОСТІ В ОСОБЛИВИХ УМОВАХ**

Підп. до друку 17.04.12. Формат 60x84/16. Папір письм.

Резографія. Ум. друк. арк. 0,93. Ум. фарбо-відб. 1,05.

Обл.-вид. арк. 0,9. Тираж 100 пр. Зам. 431

Видавничий центр КНТЕУ. Друкарня ВЦ КНТЕУ

02156, Київ-156, вул. Кіото, 19